

В. Ю. Олещенко,

кандидат наук з державного управління

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1490-8875>

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ПЕРЕДУМОВИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ГЕНОЦИДУ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: verona21.ua@gmail.com

Метою статті є дослідження поняття геноцид та феномену його заперечення, аналіз класифікацій та методів заперечення геноциду. Методи дослідження: застосовано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи наукового пізнання, зокрема: системно-структурний метод, метод спостереження, метод узагальнення, методи аналізу та синтезу. Результати: автором зроблено висновок, що заперечення геноциду має чотири коріння: 1) неготовність психологічного прийняття жорстокості злочинів; 2) підміна або суперечливість історичних фактів; 3) політична позиція уряду; 4) підтримка ідеологічних «антидемократичних» рухів. Обговорення: проаналізовано природу походження заперечення геноциду та з'ясовано, що у більшості випадків, за результатами досліджень, переважає політичний аспект заперечення геноциду ніж правовий, оскільки злочин геноциду вчиняється урядом або державою, що значно ускладнює процес інкримінування та притягнення до відповідальності, результатом чого може стати геополітичний конфлікт.

Ключові слова: геноцид; заперечення геноциду; права людини; Конвенція «Про попередження злочину геноциду та покарання за нього»; попередження злочинів геноциду.

Постановка проблеми та її актуальність.

На нашу думку, злочини геноциду є найжорстокішими злочинами проти людини та її прав, оскільки, коли мова йде про кваліфікацію злочину як геноцид, мова йде про фізичне знищення групи людей або цілої нації. Це непоправне та невинуватне діяння, яке світ переживав на протязі декількох століть. І сьогодні, у часи людиноцентричної правової системи, функціонування міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на захист прав людини, її життя, підтримання миру та безпеки у світі, злочини проти життя людини та нації продовжують вчинятися, а світ лише спостерігає. Передумовою для неодноразового вчинення (або продовження вчинення) жорстоких злочинів геноциду національних груп, націй та відсутність реакцій світу є ще гірше явище – його заперечення. Заперечення геноциду є передумовою до вчинення повторних дій, оскільки без-

карність злочину спонукає до його повторного вчинення. Тому, актуальним є вивчення передумов та підстав до заперечення геноциду для попередження майбутніх злочинів та притягнення до відповідальності винних осіб. Актуальність теми також обумовлюється війною в Україні та вчиненням злочинів геноциду на її території з боку країни агресора. Підтвердженням цього є Постанова ВРУ «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» та відкрита справа у Міжнародному суді ООН за позовом України проти росії про порушення останньою Конвенції 1948 року «Про попередження злочину геноциду та покарання за нього». Ми є свідками успішної реалізації політики заперечення геноциду росією українського народу в період Голодомору 1932-1933 років і подальших репресивних дій, тому наше завдання не допустити повторення жажливої історії.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Серед українських науковців досить актуальною є тема дослідження заперечення Голодомору в Україні як акту геноциду. Даній тематиці присвячені численні роботи, серед яких можемо виокремити роботи В. Марочко, В. Смолій, В. Головка та багато інших видатних історіографів і науковців. Джерельною базою до теми заперечення геноциду послуговували роботи В. Гудзь, В. Брехуненко, М. Антонович, А. Козицький, а також роботи зарубіжних дослідників Дж. Мейс, С. Коен, Ж. Парен, Г.Гірш та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше термін «геноцид» було введено Рафалом Лемкіном, який надав характеристику як «скоординований план різних дій, спрямованих на знищення суттєвих основ життя національних груп з метою їхнього знищення...». Важливим у даному визначенні є словосполучення *знищення суттєвих основ життя національних груп з метою їхнього знищення*, оскільки дане розуміння надає сутність такому діянню [12]. Продовжуючи описувати даний термін, Лемкін зазначав «Метою такого плану буде розпад політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також знищення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності та навіть життя осіб, що належать до таких груп» [12]. Тобто, по суті це є злочином не проти людини та її прав, а значно ширше явище, яка може бути скоєне проти цілої нації, прав та суверенітету нації, а це вже мова не про 1 людину.

Правове закріплення визнання геноциду злочином отримало у 1946, але саме юридичного тлумачення геноцид отримав через 2 роки у Конвенції про запобігання і покарання за злочини геноциду. Відповідно до статті 2 геноцидом є наступні дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку [7]:

- вбивство членів такої групи;
- завдання серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;

- навмисне створення для певної групи таких життєвих умов, які спрямовані на її повне чи часткове фізичне винищення;

- заходи, спрямовані на запобігання дітородження в середовищі такої групи;

- насильницька передача дітей з однієї групи в іншу.

Заперечення геноциду можна визначити як спотворення картини минулого через замовчування чи невизнання фактів, або ж зведення до банальності їх значення. Зазвичай заперечення геноцидного насилля поєднується із пропагуванням тверджень, які мають на меті сформулювати альтернативний наратив. Інформаційні кампанії заперечення найчастіше супроводжуються поширенням дезінформації, яка покликана змінити сприйняття важливих історичних подій, чи взагалі представити їх неіснуючими.

Стенлі Коен пропонує заперечення геноциду розуміти як результат або психологічної неспроможності сприйняття факту геноциду (психологічний захисний механізм особи) або як усвідомлена та навмисна стратегія індивіда, скерованою на ігнорування очевидних фактів чи реальності. Дослідник вирізняв три форми заперечення: буквальне, інтерпретаційне та імплікативне. При буквальному запереченні певні факти не визнаються взагалі, так, начебто їх ніколи не існувало. Інтерпретаційна форма заперечення полягає у тому, що факти можуть бути визнані, але їм надається інше пояснення, завдяки чому нібито змінюється їхній зміст. Імплікативне заперечення ґрунтується на непрямому спростуванні фактів, шляхом встановлення логічного зв'язку (іноді уявного) між різними подіями, котрі оголошуються тісно взаємопов'язаними [14].

На думку канадської дослідниці Женев'є Парен найбільш небезпечним методом заперечення геноциду є інтерпретаційне заперечення, і ми з цією думкою погоджуємося. Найчастіше воно полягає у тому, щоб змішуючи факти та вигадки поставити під сумнів мотив геноциду, а подекуди й фактичну сторону подій. Цей спосіб заперечення небезпечний насамперед тим, що він поширює двозначність та невизначеність. Інтерпретаційне заперечення геноциду легко маскується під плюралістичну

різноманітність думок, завдяки чому може навіть використовувати засоби масової інформації [13]. Інтерпретаційне заперечення, як і імплікативне, характерне саме для суб'єктів злочину для ухилення від відповідальності та виправдування свого статусу.

Найбільш ґрунтовною та такою, що можна використати на сучасні приклади є класифікація американського політолога, дослідника геноцидів Герберта Гірша. Він уважав, що головні моделі заперечення геноциду відповідають основним захисним механізмам людської психіки: *заперечення як витіснення* (усунення фактів зі свідомості, їх ігнорування та забування), *заперечення як перенесення вини на іншого* (жертву), *заперечення як раціоналізація* (пояснення неприйнятної поведінки з точки зору прагматики) та *релятивізація* (виправдання злочинів аналогічними діями, які нібито учиняли іншим політичні сили, народи чи держави) [10].

Українська дослідниця М. Антонович за аналогією із цивільним правом запропонувала розділяти усі випадки заперечення геноциду на «добросовісні» та «недобросовісні». Перші, на її думку, можуть виникнути унаслідок уведення в оману, незнання чи неадекватного аналізу наявної інформації, натомість другі – через бажання реалізувати власні політичні чи бізнесові інтереси, а також через страх відповідальності за вчинений злочин геноциду [1]. Прикладом «добросовісного» заперечення, дослідниця подає заперечення будь-якого факту голоду в Україні французьким державним діячем Едуардом Еріо, котрого двічі обирали прем'єр-міністром Франції. Прибирання аж до миття вулиць і прикрашання будинків, заборона черг, очищення вулиць від безпритульників, жебраків, опухлих з голоду селян, наповнення харчами вітрин магазинів, відвідини взірцевих колгоспів – це були типові методи введення в оману довірливих західних політиків [1, с. 23]. «Недобросовісні» заперечення геноциду – заперечення злочинів геноцидів державами та організаціями, перш за все ООН, з політичних міркувань, бізнесових інтересів; підтримання міфів про те, що голод є результатом природних катаклізмів, а також заперечення злочинів геноцидів через страх відповідальності за них.

У науці існує багато класифікацій форм заперечення геноциду, але найголовніше в цій сфері є визначення мети цього заперечення. Заперечення геноциду – це спроба заперечити або мінімізувати масштаби та тяжкість випадків геноциду. За словами дослідника геноциду Грегорі Стентона, заперечення «є одним із найвірніших показників подальших геноцидних розправ». Тобто, заперечення геноциду має політичний, юридичний характер. Заперечення геноциду має на меті: дезінформацію населення, перекичування історичних фактів, можливість уникнути покарання та відповідальність та інше. Це все, у сукупності становить загрозу подальшого вчинення геноциду. Безкарність злочину спонукає злочинця на вчинення нового злочину. Безкарність злочину спонукає інших осіб на вчинення схожих злочинів. Таким прикладом можемо навести події геноциду в історії: замовчування геноциду вірмен в Туреччині (1915–1923), замовчування Голодомору в Україні (1932–1933). Небажання реагувати та визнавати злочин, як наслідок, світ отримав Голокост (1939–1945) та Геноцид ромів (1935–1945) і Геноцид сербів (1941–1945) під час Другої світової війни, здійснюваний нацистською владою. В публіцистичних виданнях розповсюджується відома фраза Гітлера: «Хто врешті-решт говорить сьогодні про вірмен?». Як зазначає Євген Сверстюк, «коли Гітлер прийшов до влади, то вже безкарним прецедентом голоду, покриттям того нечуваного злочину, дипломатичним визнанням СРСР, усіма успіхами сталінізму було дано карт-бланш: все дозволено!» [8].

Заперечення геноциду є вкрай небезпечним явищем. З огляду на різні дослідження та приклади заперечення геноциду, аналізу тривалих процесів розслідувань таких злочинів з метою визнання їх відповідними до критеріїв Конвенції про запобігання і покарання за злочини геноциду, постає об'єктивне бачення трагедії суспільства. Життя людини є беззаперечною цінністю, яку захищає вся світова спільнота. Спільною метою всіх міжнародних організацій і прийнятими ними нормативними актами є збереження цієї цінності та підтримання такого світового порядку, який би виключив

ймовірність посягання на неї. Проте, сам факт наявності довготривалих міжнародних судових процесів та дебатів щодо доведення факту геноциду, факту масового знищення людей є тим тривожним дзвіночком. Постає питання чому злочинцям поодиноким вбивств інкримінують статті про вбивство, іноді навіть не об'єктивно оцінюючи доказову базу, а масові вбивства підлягають довготривалому розгляду. На думку Лео Купера, опір ООН звинуваченням у геноциді не просто реакція на банальне зловживання цим поняттям («to the trivializing abuse of the concept»). Важливим є той чинник, що геноцид, зазвичай, є злочином, який чиниться урядами або за співучасті урядів [11].

Цікавим обґрунтуванням цієї тези є погляд М. Антонович «модель надання пріоритету політичним аспектам над правовими, яка мала місце при кваліфікації голоду в Ефіопії, повторилась у контексті Північної Кореї. Голод тривав у Північній Кореї впродовж майже цілої декади, і жодного разу ні Рада Безпеки, ні Генеральна Асамблея, ні Євросоюз, ні США не закликали до застосування кримінальних санкцій проти режиму Кім Йонга за зморення голодом мільйонів людей. На думку Девіда Маркуся, брак чіткого визначення злочинів голоду в міжнародному карному праві дає можливість міжнародному співтовариству утримуватись від правових дій перед лицем одного з найбільших порушень прав людини у світі. І надалі (як і у випадку Голодомору 1932–1933 років в Україні) підтримується міф про те, що голод є результатом природних катаклізмів». Тобто, історія є циклічною, якщо відсутні зміни у правовому полі [1].

Окрім політичного мотиву, ідея заперечення геноциду підкріплюється та отримує підтримку з боку різних ідейних течій суспільства, які підтримують ті чи інші «антигуманістичні», «антидемократичні» ідеї. Мова йде про різні ідейно-політичні партії, організації або групи населення, так звані неонацисти, антисеміти, расисти, ксенофоби, сюди також відносимо українофобів (рашисти) тощо.

Наприклад, неонацисти визначаються як політична ідеологія, яка виникла після Другої світової війни і її сповідують соціальні групи,

що прагнуть побудувати тоталітарну державу, засновану на ідеях расизму та етнічної чистоти [9]. І саме в їх інтересах є пропагування ідеї заперечення геноциду, а саме Голокосту. Заперечення жорстоких масових вбивств євреїв дуже зручна позиція для зняття провини з нацизму, очищення ідеології нацизму для подальшої реабілітації цієї течії у суспільстві.

Така ж сама позиція ймовірно у ксенофобів і антисемітів. Приклад заперечення уряду СРСР Голодомору в Україні (1932-1933) також є підтвердженням факту приховування факту злочину уряду і українофобства, та «відбілювання» позитивної репутації радянщини (здебільшого виключно для свого народу, яке закрито від демократичних джерел інформації та знаходиться під гнітом владної пропаганди навіть досі, у 2024 році).

Всі ці течії пропагують таку ідеологію, проти якої, по суті, згуртовується увесь демократичний гуманний світ. Заборона дискримінації закріплена у Загальній декларації прав людини. Стаття 1 «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Стаття 2 «Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [4]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод закріплює таку позицію щодо заборони дискримінації: Стаття 14 «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [6].

Чому ми говоримо про дискримінацію в контексті теми нашого дослідження? Бо, геноцид є не що інше як дискримінація за ознакою або національною приналежністю. На нашу думку, геноцид є крайньою формою дискримінації.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, заперечення геноциду має чотири коріння:

1) неготовність психологічного прийняття жорстокості злочинів; 2) підміна або суперечливість історичних фактів; 3) політична позиція уряду; 4) підтримка ідеологічних «антидемократичних» рухів.

І хоч ми говоримо про геноцид у 21 столітті, у час демократичних, правових, гуманістичних, людиноцетричних змін, проте факти геноциду відомі нам і сьогодні. І заперечення геноциду сьогодні, у 21 столітті є тією червоною лінією, яка закреслює всі столітні напрацювання, починаючи з норм, що містяться у Загальній декларації прав людини. Заперечення геноциду - це спроба уникнути відповідальності, маніпуляція світом. Тому, факт заперечення геноциду має бути мінімізований у світі, має бути створений суворий механізм покарання за ці злочини, щоб сильні гравці міжнародної арени не мали можливості користуватися такими «сірими зонами», а малі держави і національні меншини мали реальні гарантії захисту.

Не тільки більш ретельне тлумачення поняття «геноцид» та його закріплення у міжнародних правових документах надасть змогу викоренити такі злочини у сучасному світі. Також, детальний аналіз феномену «заперечення геноциду», тобто звідки йде ця ідеологія і розуміння для чого та з якою метою, зможуть надати важливий фундамент для аргументування правників та міжнародних організацій, що твердо відстоюють позицію захисту прав людини.

Література

1. Антонович М. Проблема заперечення злочину Голодомору в Україні та інших злочинів геноцидів ХХ-XXI століть. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Т. 103: *Юридичні науки*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. С. 21-24.

2. Брехуненко В. Війни за свідомість: російські міфи про Україну та її минуле. (Київ: Видавець Брехуненко Наталія Андріївна, 2017), 155–174.

3. Гудзь В. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. С. 531–545.

4. Загальна декларація прав людини. ООН: Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

5. Козицький А. Заперечення Голодомору: методи та наративи. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2022. Випуск. С. 205–242. *Visnyk of the Lviv University. Series History*. 2022. Issue. P. 205–242.

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ Ради Європи від 4 лист. 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n42.

7. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

8. Сверстюк Є.С. Правда полинова, Sverstiuk I. *The Wormwood Truth*. Сверстюк Є.С. Київ: Вид. дім «КиєвоМогилянська академія», 2009. С. 146–147.

9. Чеканова З.М. Рашизм як явище неонацизму. Секція IV. Суспільство та держава: історичний, соціально-політичний та правовий аспекти. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/18836/1/Zbirka_Aktualni%20pytannia%20suchasnoho%20sotsiohumanitarnoho%20oznannia%202022-44-45.pdf.

10. Herbert Hirsch, *Genocide and the Politics of Memory*. London: The University of North Carolina Press, 1995. 240 p.

11. Kuper L. *Theoretical Issues Relating to Genocide*. Kuper L. *Genocide. Conceptual and Historical Dimensions*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1997. P. 32–46.

12. Lemkin R. *Genocide as Crime Under International Law*. *American J. Int. L.* 1947. Vol. 41. P. 146. URL: <https://www.jstor.org/stable/2193871>.

13. Parent, Genevieve (2016) "Genocide Denial: Perpetuating Victimization and the Cycle of Violence in Bosnia and Herzegovina (BiH)", *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*: Vol. 10: Iss. 2: 38-58. DOI: <http://dx.doi.org/10.5038/1911-9933.10.2.1369>.

14. Stanley Cohen, *States of Denial*. (Cambridge: Polity Press, 2013), 7. URL: https://www.politybooks.com/bookdetail?book_sl

References

1. Antonovych M. Problema zaperechennia zlochnu Holodomoru v Ukraini ta inshykh zlochyniv henotsydiv XX-XXI stolit. Naukovi zapysky NaUKMA. 2010. T. 103: Yurydychni nauky. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2010. S. 21-24.

2. Brekhunenko V. Viiny za svidomist: rosiiski mify pro Ukrainu ta yii mynule. Kyiv: Vydavets Brekhunenko Nataliia Andriivna, 2017. S.155–174.

3. Gudz V. Istoriohrafii Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Melitopol: FOP Odnoroh T.V., 2019. S. 531–545.

4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny OON: Mizhnarodnyi dokument vid 10.12.1948 r. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015

5. Kozytskyi A. Zaperechennia Holodomoru: metody ta naratyvy. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. 2022. Vypusk. S. 205–242 Visnyk of the Lviv University. Series History. 2022. Issue. P. 205–242.

6. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnarodnyi dokument Rady Yevropy vid 4 lyst. 1950 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n42.

7. Konventsiia pro zapobihannia zlochnu henotsydu ta pokarannia za noho. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

8. Sverstiuk Ye.S. Pravda polynova = Sverstiuk I. The Wormwood Truth. Sverstiuk Ye.S. Kyiv:

Vyd. dim «KyievoMohylianska akademiia», 2009. S. 146–147.

9. Chekanova Z.M. Rashyzm yak yavyshe ne-onatsyzmu. Sektsiia IV. Suspilstvo ta derzhava: istorychnyi, sotsialno-politychnyi ta pravovyi aspekty. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/18836/1/Zbirka_Aktualni%20pytannia%20suchasnoho%20sotsiohumanitar%20noho%20znannia%202022-44-45.pdf

10. Herbert Hirsch, Genocide and the Politics of Memory. (London: The University of North Carolina Press, 1995). 240 p.

11. Kuper L. Theoretical Issues Relating to Genocide. Kuper L. Genocide. Conceptual and Historical Dimensions. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1997. P. 32–46.

12. Lemkin R. Genocide as Crime Under International Law. American J. Int. L. 1947. Vol. 41. P. 146. URL: <https://www.jstor.org/stable/2193871>.

13. Parent, Genevieve (2016) "Genocide Denial: Perpetuating Victimization and the Cycle of Violence in Bosnia and Herzegovina (BiH)", Genocide Studies and Prevention: An International Journal: Vol. 10: Iss. 2: 38-58. DOI: <http://dx.doi.org/10.5038/1911-9933.10.2.1369>.

14. Stanley Cohen, States of Denial. (Cambridge: Polity Press, 2013), 7. URL: https://www.politybooks.com/bookdetail?book_slug=states-of-denial-knowing-about-atrocities-and-suffering--9780745623924

Veronika Oleshchenko

BASIC CONCEPTS AND PRECONDITIONS FOR DENIAL OF GENOCIDE: CONTEMPORARY CHALLENGES FOR HUMAN RIGHTS

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: verona21.ua@gmail.com

*The purpose of the article is to study the concept of genocide and the phenomenon of its denial, analysis of classifications and methods of denial of genocide. **Research methods:** general scientific and special legal methods of scientific knowledge are applied, in particular: system-structural method, observation method, generalization method, methods of analysis and synthesis. Results: the author concluded that the denial of genocide has four preconditions: 1) unwillingness to psychologically accept the brutality of crimes; 2) substitution or contradiction of historical facts; 3) political position of the government; 4) support of ideological "anti-democratic" movements. **Discussion:** the nature of the origin of genocide denial was analyzed and it was found that in most cases, according to research results, the political aspect of genocide denial prevails over the legal one, since the crime of genocide is committed by the government or the state, which greatly complicates the process of incrimination and prosecution, the result of which can become a geopolitical conflict.*

The author concludes that the above genocide denial has four roots: 1) unwillingness to psychologically accept the brutality of crimes; 2) substitution or contradiction of historical facts; 3) political position of the government; 4) support for ideological "anti-democratic" movements.

He also emphasises that not only a more thorough interpretation of the concept of "genocide" and its consolidation in international legal documents will help to eradicate such crimes in the modern world. Also, a detailed analysis of the phenomenon of "genocide denial", i.e. where this ideology comes from and an understanding of why and for what purpose, will provide an important basis for arguments by lawyers and international organisations that firmly defend the position of human rights protection.

Key words: genocide; denial of genocide; human rights; Convention "On the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment"; prevention of crimes of genocide.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2024